

İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI DÖNEMİNDE ADANA GÖRÜŞMELERİNİN ASKERİ YÖNÜ*

İZZET ÖZTOPRAK

1941 ve 1942 yılları boyunca devam eden Türkiye üzerindeki Alman baskısı bir sonuç vermemekle beraber, bu kez 1942 sonlarından itibaren Müttefiklerin baskısı söz konusu olmaya başladı. Bunun başlıca nedeni Kasım 1942'de başlayan Stalingrad Savaşı'nı Almanların kaybetmesiydi. Müttefikler, Almanya'yı kesin kalıcı bir sonuç verecek yenilgiye uğratmak için seri askerî plânlar hazırlamaya başlamışlardı ki, stratejik konumu dolayısıyla, bu plânların Türkiye'yi içine alması tabii idi. İşte bu çerçevede Almanya'nın gerek Rus cephesinde, gerekse Kuzey Afrika'da yenilgiye uğraması bilhassa İngiliz başvekiline, Batı Avrupa'dan veya Güney Avrupa'dan bir cephe açarak Almanya'ya bir saptırma hareketi verdirmek düşüncesini ilham etti. Buna göre, Türkiye üzerinden Balkanlar'a yürünmesi öngörülüyordu. Churchill'in tâbiriyle, bu plânın anahtarı Türkiye idi. Bunun anlamı Türkiye geniş çapta silâhlendirilerek 1943 ilkbaharında savaşa katılmalıydı. İngiliz Genelkurmayı, yeterli bir biçimde donatılmamış olan Türk Ordusu'nun savaşta İngiltere'ye bir katkıda bulunamayacağına inanıyordu. Onlara göre İngiliz Ordusu Türk topraklarından yararlanmalı, buradaki hava üslerinden Romanya petrollerinin bombalanması sağlanmalıydı. Bu nedenle İngiltere, Türkiye'den 26 Kasım'da Boğazların açılması talebinde bulundu. Amerika'da bu görüşü desteklemiştir¹.

Yukarıda belirtilen plânı Churchill, Roosevelt'e ve kendi genelkurmayına bildirip olurunu aldıktan sonra 24 Kasım 1942'de Stalin'i haberdar etti. Churchill, bu yazısından Türkiye hakkındaki düşüncelerine benzer görüşlere Roosevelt'in de sahip olduğunu belirtiyor, Türkleri baharda bizim yanımıza savaşa sokmak için yoğun bir biçimde çaba sarfedilmesinin gerekliliğine değiniyor, bunun sağlanması için de şunları kaydediyordu " Biz halen Türkiye'ye Ortadoğu'dan içinde ikiyüz tankın da bulunduğu önemli bir mühimmat sevkiyatı yapmaktayız. Kış süresince Türkiye'ye mühimmat ikmali

* Adana Görüşmelerinin Siyasi Yönü kısa bir süre sonra yayınlanacaktır.

¹ Zehra Önder; *Die Türkische Aussenpolitik im Zweiten Weltkrieg*, München 1977 s. 178.

sevketmeye devam edeceğim. Eğer izin verilirse sivil giyinmiş uzmanlar eğitim ve bakım amacıyla, birlikte gidecekler... Türkiye'nin bize katılmaya istekli olması halinde ona yardımcı olmak üzere bahar başında Sekizinci, Dokuzuncu ve Onuncu Ordulardan alınacak askerlerle Suriye'de önemli büyüklükte bir ordu kurmayı umuyorum. Eğer Türkiye'yi savaşa sokabilirsek... Romen petrol sahalarını Türk üslerinden ağır bir şekilde bombalayabiliriz...².

İngiliz başbakanının bu yazısına 27 Kasım 1943 tarihinde cevap veren Stalin "Türkiye'yi bizim yanımızda baharda savaşa sokmak için herşeyi yapmanın gerekliliği ile ilgili olarak Başbakan Roosevelt ve size katılıyorum..." diyordu.

Bu yazışmalara karşın konu Casablanca Konferansı'na değin böylece kaldı. 14 Ocak 1943'te Roosevelt ile Churchill Casablanca'da buluştular. Görüşmelerde Türkiye sorunu da ele alındı. Burada ABD Churchill'in Yunanistan ve Onikiada'ya doğru harekâta girilmesi önerilerini kabul etmedi. Yine ABD'nin kabul etmediği bir başka husus Türkiye'nin savaşa girmesi ve Churchill'in Balkan plânı idi. İngiliz başbakanı ABD'nin şu husustaki olurlarını almayı başardı: o da Türkiye'yi ilgilendiren konularda İngiltere'nin girişimlerde bulunabileceği idi. Girişimler askerî sorunlarla sınırlı olacaktı. Bu sayede ABD silâh yardımı Türkiye'ye İngiltere üzerinden dolaylı biçimde yapılmaya başlanabilecekti. Bu durum Türkiye'nin protestosuna neden oldu³. 29 Ocak 1943'te Washington'daki Türk Askeri Ataşesi Cemal Aydınalp'e durum anlatıldığında, Aydınalp bunu, İngiltere'nin Türkiye'nin zayıf tutulması konusunda Sovyetler'e verdiği sözünü yerine getirilmesi olarak gördüğünü açıkladı⁴.

Churchill, konferanstan sonra İnönü veya Saraçoğlu ile görüşmek niyetini savaş kabinesine açmış, savaş kabinesi, Türkiye'ye malzeme sevki ve ulaştırma hazırlıkları gibi hususlar tamamlanmadan, en yüksek seviyede bir gö-

² S.S.C.B. Dışişleri Bakanlığı Stalin -Roosevelt ve Churchill'in Gizli Yazışmalarında Türkiye (1941-1944) Türkçesi: Levent Konyar, Havass Yayınları, Birinci Baskı, Ocak 1981, No 88, s. 79-80. Bu yayın bundan sonra Gizli Yazışmalar olarak anılacaktır. Ayrıca; Winston S. Churchill; The Second World War Volume IV, The Hinge of Fate, Boston, 1950, s. 697-698.

³ Gizli Yazışmalar, No. 89, s. 82; Winston S. Churchill; a.g.e., s. 699.

⁴ Johannes Glasneck; *Türkiye'de Faşist Alman Propagandası*, Onur Yayınları, çev. Arif Gelen, s. 239-240.

rüşmeye taraftar olmamakla beraber⁵ sonunda başbakanın ısrarı üzerine onayını vermişti. Yukarıdaki gelişmelerin akışı içinde İngiliz başbakanının Türk devlet başkanı veya başbakanına gönderilmesini savaş kabinesinden istemiş olduğu telgrafta, Türk Ordusu'nun son teknolojik silâhlarla teçhiz edilmesi konusunda hem Büyük Britanya hem de ABD adına konuşma konusunda görevlendirildiğine yer verilirken, bu tür silâhların Türkiye'nin genel güvenliğini büyük ölçüde sağlayacak düzeyde olduğu ekleniyor, görüşme konusuyla ilgili olarak ta şu cümlelere yer veriliyordu: "çok gizli bir çerçevede Türkiye başbakanı ile görüşmek istiyorum. Ayrıca arzu edildiği takdirde yüksek askerî erkânın Mareşal Çakmak veya diğer askerî otoriteler ile görüşmelerini de sağlayabilirim..."⁶

ABD Başkanı Roosevelt ise aynı günlerde Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'ye gönderdiği kısa fakat açık ifadelerin yer aldığı yazıda İngiliz Başbakanı'nın, "sizle veya başbakanınızla gizli bir yerde görüşme isteğinde olduğu" belirtilerek bu önerinin kabul edileceğinden umutlu olduğu da eklenmişti⁷. İnönü her iki hükümet başkanına 26 Ocak'ta verdiği cevabında buluşmayı kabul ettiğini bildirdi. Bu yazışmaları yapılacak toplantının zaman ve mekanı konusundaki alternatifler izledi. Bunlardan birisi toplantının Ankara'da yapılması idi, fakat buna Alman elçisi Von Papen'e düzenlenen suikast nedeniyle karşı çıkılmıştı. İsmet İnönü'nün yapmış olduğu bir diğer öneri 31 Ocakta başbakan Saraçoğlu ile Kıbrıs'ta buluşulması biçimindeydi. Türkiye tarafından önerilen bir başka seçenekte Türk sınırları içerisinde, uygun bir yerde gizli olarak bir trende yapılması idi. Bu çerçevedeki çalışmaların sonucunda 30 Ocak 1943 tarihinde Adana'da toplantının düzenlenmesi kararlaştırılmış oldu⁸.

Adana görüşmelerinin kararlaştırılan yer ve zamanda yapılacağına ilişkin İngiliz Başbakanı'nın hem Roosevelt hem de Stalin'e aynı tarihte 27 Ocak 1943'te haber verdiği görülmektedir. ABD Başbakanına yazılan yazı son de-

⁵ Churchill ile İngiliz Savaş Kabinesi arasında çok yoğun ve karşılıklı ısrarlara dayalı yazışmalar yapıldı. Bunlardan 21 Ocak 1943 tarihli Churchill'in yazısında Türkiye'nin güvenliğinin sağlanması hususunda şunlara yer verilmişti: "... mühimmat yardımı yaparak kendilerine olabilecek bir saldırı durumunda tank, anti-tank silâhları, radar ve benzeri araç ve gereç vererek askerî güçlerini artırmak..." Winston S. Churchill ile onun savaş kabinesi arasındaki yazışmaları da içeren ayrıntılı bilgi için: Winston S. Churchill; a.g.e., s. 626-630.

⁶ Winston S. Churchill; a.g.e., s. 627.

⁷ Winston S. Churchill; a.g.e., s. 628.

⁸ Winston S. Churchill; a.g.e., s. 630.

rece kısa olup görüşme ve gelişmelerden sürekli haber verileceği ile ilgiliydi. Oysa, Churchill'in Stalin'e gönderdiği yazı oldukça uzun olup, gelişmelerle ilgili ayrıntılı bilgi veriyordu. Türk başbakanının Türkiye'nin yan savunma gücünün artırılması ile ilgili plânının kalben desteklendiğinin yer aldığı yazıda, gelişme ve görüşmelerle ilgili sürekli haber verileceği de eklenmişti. Toplantı sonuçlarının arzu edildiği takdirde dünya kamuoyuna açıklanabileceği de söz konusu ediliyordu⁹.

Adana toplantısı öngünlerinde Türk Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün aklındaki iki düşünceden birisi İngilizlerin savaş araç ve gereçleri ile silâh yardımlarını artırmalarını sağlamak idi¹⁰. Buna karşılık Churchill'in görüşmeler öncesinde taşıdığı düşüncelerden askerî olanları ise kendi anılarında yer alan 25 Ocak 1943 tarihli Başbakan Yardımcısı ve Savaş Kabinesi'ne başlığını taşıyan yazıda şöylece yer almıştı: Şu hususların özellikle ortaya konulması ve gerekli hazırlığın yapılması zorunludur. Birincisi Türkiye çok iyi bir şekilde teçhiz edilmelidir... benim asıl merak ettiğim, gerekli koşullar sağlandığı takdirde, Türkiye'nin bizim yanımızda savaşa girmesinin bir avantaj getireceği konusunda hâlâ şüphesi olanların olup olmadığıdır... dört beş ay içinde Türkiye'nin Müttefikler yanında yer alması, düşmanlarımıza karşı olan savaş gücümüze paha biçilmez bir artış getireceğine de kuşkusuz hiç şüphe olmaması gerekir..."¹¹.

Konunun önemine binaen verilmiş olan yukarıdaki alıntı, Adana toplantısı öncesinde İngiliz Başbakanı'nın toplantıdan neler umduğunu ve birkaç ay sonrası için savaşın gidişatı üzerinde Türkiye'nin konumunun ne durumda olması gerektiğine ilişkin beslediği düşünce ve yaklaşımları açık bir biçimde ortaya koymaktadır.

30-31 Ocak (1943) günleri çalışmalarını sürdüren Adana toplantısının askerî oturumlarına geçmeden önce Churchill'in siyasi oturumlarda belirtmiş olduğu bazı hususlara baktığımızda şunları dile getirdiği görülmektedir. O, önce Türk Ordusu'nun teçhiz edilmesini, sonra topraklarından ve üslerinden yararlanılmasını ve son aşamada Türkiye'nin savaşa girmesini öngören

⁹ Winston S. Churchill; a.g.e., s. 631 ve Gizli Yazışmalar; No. 105, s. 84.

¹⁰ Edward Weisband; *İkinci Dünya Savaşı'nda İnönü'nün Dış Politikası*, çev. M. Ali Kayabal, Milliyet Yayınları, s. 153.

¹¹ Winston S. Churchill; a.g.e., s. 629. Churchill bu arada söz konusu yazısında, Türklerin mühimmat, araç-gereç konusunda çok fazla talepleri ve yoğun baskıları olur ise de, biçimindeki bir olasılığı da göz önünde tutmaktaydı.

plânını sundu. Bir savaş anında İngiltere'nin 25 uçak filosu, uçaksavar ve tanksavar birlikleri, iki motorlu tümeni 9 ve 10. İngiliz Ordu Birlikleri ile yardıma geleceğini vurguluyordu. Churchill'in amacı, savaşa girmemek konusundaki Türk gerekçelerini- bunlar yetersiz askerî donanım ve Sovyet tehdidi idi - temelsiz bırakmaktı¹².

Adana görüşmelerinde her iki ülkenin üst düzey askerlerinden oluşan heyetler iki toplantı yapmışlardır. Bunlardan birisi 30 Ocak 1943'te yapılmıştır. Burada Genelkurmay Başkanı Fevzi Çakmak Türk Ordusu'nun ihtiyacı olarak; Ağır ve hafif tanklar, kendinden atmalı ağır top, silâh ve hava topu, iki amaçlı A A ve A/T silâhları (hafif ve ağır) 50 mm veya daha büyük hafif makinalı silâhlar, Tommy silâhları, tüfekler, el bombaları, anti-tank torpilleri (füzeler). Bu listeye ek olarak Çakmak, Türklerin acilen ihtiyaç duyduğu motorlu arabalar, değişik kamyonetler, traktörler gibi arazide kullanılacak donanım talebinde bulundu. Bunun ardından Çakmak'ın lokomotif, maden kömürü ve benzin isteminde de bulunduğu görüldü. Tank taşıyacak gemiler yoktu. Demiryollarının kapasitesini artırmak için Türk bayrağı ile denizlere açılacak gemilerin durumu da önemliydi. Bu oturumda Sir Wilfried Lindsell, on lokomotif ve yüz kırk vagonun Türkiye'ye verilmesinin hazır olduğunu söylerken, tank taşımasının gemi ile değil tren ile daha iyi olacağını da ekledi. Bunun ardından istekte bulunulan fakat henüz alınmamış malzeme ile ekstra istenen malzeme ve öncelikli ihtiyaçların listesinin hazırlanmasında karar birliğine varıldı. Hava donanmasıyla ilgili olarak General Şefik Çakmak bir miktar Air Graft'ın alındığını, beşyüz Combat Aircraft istendiğini ancak bunun kırk Tomahawks ve yirmi Hurricane II nin alındığını kaydetti. Hava Mareşali Drummond çok yakında yirmi tane daha Hurricane II ve yirmi Bisleys sevk edileceğini, Türklerin ihtiyacının sadece uçak almak olmadığını, bunun yanısıra eldeki filonun yeniden silâh ve malzeme ile geliştirilmesi de olduğunu belirtti. Hava kuvvetlerinin ihtiyacının karşılanması konusunda da anlaşma söz konusu oldu. Bunun ardından General Sir Alan Brooke (İngiliz Genelkurmay Başkanı) modern araç donanımı için gerekli olan üstün standart teknik donanımın önemini vurguladı. Türkiye'nin ihtiyacını sordu. Bunun üzerine İngilizlerin Ankara'daki askerî ataşesi Arnold, malzeme ve telsiz-telgraf eğitiminin verildiğini, tamir organizasyonu konusunda ise başlayan yardım için ihtiyacın söz konusu olduğunu belirterek, örneğin dokuzyüz

¹² Cemil Koçak; *Türkiye'de Milli Şef Dönemi (1938-1945)*, Yurt Yayınları, Ankara 1986, s. 263.

teknik uzmanın zırhlı araç-gereç bölümü için istendiğini ekledi. Bunu takiben Sir Alan Brooke'un Türk subaylarının İngiliz zırhlı birliklerinde inceleme yapmak önerisini, Fevzi Çakmak olumlu buldu.

Askerî oturumda konuşulan bir diğer husus, Türklerin savaşa girmesi durumunda Türk kuvvetlerinin İngiliz üniteleri ile nasıl destekleneceği konusu idi.

Alan Brooke, destek tavsiyesinin hava birliklerince mi, yoksa özel ordu üniteleri veya zırhlı birlikler kanalıyla mı yapılacağını sordu. General Şefik Çakmak ek düzenlemelere yönelik çalışmaların yapılmakta olduğunu belirtirken, Fevzi Çakmak ta inşa edilmekte olan yolların yeni destek güçlerin ulaşımı için kullanılmasını öneriyordu. Bu sırada Genelkurmay Başkanı Fevzi Çakmak açık bir biçimde son derece önemli bir soru yöneltti; Eğer ulaşım sorunu tamamen hal olursa, en fazla ne kadar yardım alınabilecekti. Buna İngiliz Genelkurmay Başkanı Alan Brooke şu yanıtı vermiştir: Dört veya beş alayın ihtiyacına hitap edebilecek anti-tank füzeleri ve yine dört veya beş alaylık anti-uçak savarların gönderileceğini söyledi. Ayrıca R.A.F (Royal Air Force) destek gücüne ek olarak iki zırhlı birlik gönderilmeye hazırdı. İki zırhlı birliğin tedariki aşağı yukarı kırkbeş küçük filonunkine eşitti. Fevzi Çakmak'ın R.A.F filosunun öncelikle ihtiyaç arzettiğini vurgulandığı görüldü¹³.

Adana görüşmelerinde yapılan ikinci askerî toplantıya gelince; Bu toplantı 31 Ocak 1943 günü gerçekleşti, toplantı tutanakları esas alındığında şu gelişmeleri saptayabiliyoruz; Halihazırda Boğaz'da bulunan feribotların Mısır'dan Türkiye'ye savaş malzemelerinin taşınmasında kullanılabileceğini söyleyen Sir Alan Brooke karşılık olarak Fevzi Çakmak, bunların yetersiz kalabileceğini ancak bu durumda da olsa kullanılabileceğini taahhüt etmiştir. İngiliz Genelkurmay Başkanı'nın Libya'da bulunan Almanlara ve İtalyanlara ait çok önemli miktardaki savaş malzemesinin Türkiye'nin ihtiyaçlarını karşılamak için önemli bir kaynak oluşturduğunu belirtmesi karşısında Fevzi Çakmak, Türk Ordusu'nun ihtiyaç duyduğu araç-gereç teçhizat listesinin hazırlanacağını, buna ilaveten Alman ve İtalyan yapımı teçhizatlarla ilgili ayrı bir listenin de eklenebileceğini ifade etmiştir. Bunun ardından Hava Mareşal Drummond'un savaş halinde Türkiye'de havacılık ile ilgili bölüklerin oluş-

¹³ Zehra Önder; a.g.e., s 282-285 Yazar kitabının sonuna konumuzca son derece önemli olan can alıcı bir niteliğe sahip bulunan Adana Toplantıları'nın tutanakları ile askerî kararların metnini İngiliz Arşivi'nden alarak Ek olarak koymuştur.

masıyla ilgili operasyonel plânları hazırlayıp yürütecek olan Hava Uzman Askerî Grup'un Türkiye'ye hemen şimdi gönderilip gönderilmeyeceğini sorması üzerine, Fevzi Çakmak öneriyi kabul ederek bu konu ile ilgili taslak bir karar hazırlandı. Bu plânlar; hava alanlarının tahsisi, sinyalizasyon ve iletişim sistemlerinin kurulması, radyo iletişiminin oluşturulması ve hava taarruzunda erken uyarı sistemlerini oluşturmayı kapsıyordu.

Daha sonra Türk tarafının ihtiyaç duyduğu savaş malzemesi listesinin mümkün olan en kısa zamanda çıkarılarak İngiliz askerî otoritelerine ulaştırmak üzere İngiliz Ataşeliği'ne verilmesi kararlaştırıldı¹⁴.

Yukarıda iki oturum halinde 30 ve 31 Ocak 1943 günlerinde yapıldığını gördüğümüz askerî toplantıların İngilizce tutanaklarından yararlanılarak verilen bilgilerin ışığında alınan kararlar altı maddeden oluşuyordu. Bu kararlar daha sonra askerî heyetler arasında Ankara'da yapılan toplantıların sürekli hareket noktasını oluşturduğu için konumuz bakımından yaşamsal bir öneme sahiptir.

Kararların I. maddesinde Türkiye'nin ihtiyaçlarının tam bir listesinin verileceği, bu listede halihazırda talep edilmiş ancak henüz ele geçmemiş ihtiyaçlar ile yeni talep edilen ihtiyaçlar yer alacak, ihtiyaçların karşısına aciliyet durumları işaretlenecekti.

II. maddeye göre Türkiye'ye verilecek Türk bayraklı ticari gemilerle Mısır'dan Türkiye'ye ihtiyaçlar taşınacak, gemilerin tip ve tonajını Türkiye belirleyecekti.

III. maddeye baktığımızda; Türk askerî gücünün modern teçizat ile acil olarak artırılması ihtiyacı çerçevesinde Türk Genelkurmayı bir döküman hazırlayacak, bu İngilizlerin Ortadoğu Genel Karargahı'nın işbirliğinde hayatiyete geçirilecek, bu arada Türk personelinin eğitimi konusu da gerçekleştirilecekti. Zırhlı ve mekanize kuvvetlerde ve özel bölümlerde Türk askerî yetkilileri istihdam edilecekti. Tüm bu hususlar Ankara'da Türk Genelkurmayı ile İngiliz Servis Ataşeleri'nin yapacakları toplantıda esas gündemi oluşturacaktı.

Görüldüğü üzere bu madde içeriği bakımından askerî kararların en önemlilerinden birisiydi.

IV. madde ise şöyle düzenlenmişti: İngiliz hizmet subayları Türk Genelkurmayı ile işbirliği yaparak, Türkiye'nin savaşa girmesi halinde verile-

¹⁴ Zehra Önder; a.g.e., s. 288-289.

cek yardımı içeren bir plân hazırlayacak, bunun esas mahiyeti ise şöyle olacaktı; Hazırlanan plân 1943 yılının her ayı için yapılacak, hizmet ve kuvvetlerin büyüklüğü ve niteliğini içerecekti. Bu plânın gerçekleşmesi için de şu hususlar yerine getirilecekti:

1- Türk silâhlı kuvvetlerinin ve halkın ihtiyaçları çerçevesinde ve askerî gücün hareketini sağlamaya yönelik olarak limanların, tren yollarının ve yolların mevcut kapasiteleri ortaya konmalıdır.

2- Bu mevcut kapasitenin (yukarıda bahsedilen) ne şekilde artırılabilceği iletişim ağı çerçevesinde bir gelişme programı ile ortaya konulmalı, yedek parça akışı sağlanmalı, havaalanları geliştirilmeli, gerekli yerlere yeni havaalanları yapılmalı, teknik yardım sağlanmalı.

3- Yukarıdaki maddelerin (IV/2) gerçekleştiği varsayılarak ortaya çıkacak kapasite artışı ay ay ortaya konulmalıdır.

4- Nihai kapasite ortaya konduğunda hava ve kara kuvvetlerinin yapısı ve konumu ele alınmalıdır.

5- Yukarıdaki plân uygulamaya konulduğu takdirde sürekli güncel halde tutulmalı, gerekli düzeltme ve ilaveler yapılmalıdır.

6- Bu son madde şunları içeriyordu: Türkiye'ye verilecek desteğe yönelik hava kuvvetlerini ilgilendiren plânlar, diğerlerine göre kısmen daha iyi bir aşamada olduğundan, İngiliz hizmet subayları en kısa zamanda Ankara'ya giderek Türk Genelkurmayı ile irtibat halinde olarak, ortak operasyon plânını yürürlüğe koymalıdır¹⁵.

Adana görüşmelerinin siyasi ve askerî toplantılarıyla ilgili zabıtlarının üç tane eki bulunmaktadır. Bunlardan iki nolu ekin başlığı "Savaş sonrası gü-

¹⁵ Zehra Önder; a.g.e., s. 295 EK 3. Ayrıca; Aynı Tarihi, No. 111, Ankara Şubat 1943.

Askerî Toplantılara Katılan Heyetler:

Türk Heyeti:

Genelkurmay Başkanı Mareşal *Fevzi Çakmak*, Tam yetkili fevkalade Elçi Dışişleri Bak. Genel Sek. Yard. *M. Feridun Cemal Erkin*, Türk Genelkurmayı Kuv. Danş. General *Şefik Çakmak*, Türk Genelkurmayı Harekât Şb. Md. Albay *Fasih Kayabali*

İngiliz Heyeti:

İmparatorluk Genelkurmay Başkanı General *Sir Alan Brooke*, İran ve Irak Orduları Başkomutanı General *Sir H. Maitland Wilson*, Orta Doğu Kuvvetleri Başkomutanı General *Sir Harold Alexander*, Orta Doğu'da Levazım İşleri Komutanı Korgeneral *Sir Wilfrid Lindsell*, Orta Doğu'da Hava Mareşali *R.M. Drummond*, Akdeniz Donanması Başkomutanı *J.O.G.Dundas*, Ankara'da Hava Ataşesi Hava Mareşal Yardımcısı *R.A.George*, Ankara'da Askerî Ataşe *Tümgeneral A.C. Arnold*, Birlik Komutanı *Yüzbaşı E.C.Hundleston*.

venlik üzerine not" biçiminde olup, üç nolu ek ise altı maddelik askerî kararlar olup, bundan yukarıda söz edilmişti. Bir nolu ek'te yine konumuzla ilgili yani askerî alana ilişkin bilgiler bulunmaktadır. Oldukça uzun olan bu ek, sekiz madde halinde düzenlenmiştir. Birinci madde Almanların merkezen hücumu geçmeleri halinde Türkiye'nin çok güçlü ve en iyi bir durumda olması gerektiğinden hareketle, Türk Ordusu'nun ihtiyaç duyduğu modern araç-gereç ve teçhizatların hızlı bir biçimde artırılması için hazırlıklar yapıldığı İngilizlerce belirtiliyordu. Bir nolu ekin ikinci maddesinde ise, temin edilen silâhların sevkiyatının hızlandırılmasıyla bunların etkin bir biçimde kullanımının artırılması üzerinde durularak, daha güçlü ve çok daha iyi bir teçhizatlanmanın gereği vurgulanıyordu. Bu arada Churchill, tank ve diğer teknik konularla ilgili son gelişmeler çerçevesinde uzmanlaşmış kadrolarının Türkiye'nin ihtiyaç duyduğu her konuda gerekli bilgileri vermek için derhal gönderilebileceğini de öneriyordu. O, çok iyi sahra topçularının yanısıra dünyanın en iyi piyade sınıfının da Türkiye'de bulunduğu alını çiziyor, Türk Ordusu'nun şu anki görünümünden üzüntü duyduğunu da ekliyordu. Bunun ardından, Türkiye'nin savaşa girmesi halinde İngiliz ve Amerikalıların derhal yirmibeş uçak filosu gönderebileceği belirtiliyor, havaalanları inşasının hızla tamamlanması gerektiği hatırlatılıyor, duyulacak ihtiyaca göre, müttefiklerin mühendis ve hava kuvvetleri uzmanları gönderebileceği ifade ediliyordu. Amerika'dan tanksavar toplarının da alınabileceği ileri sürülerek kendilerinin de onyediyi poundluk toplardan ayrı olarak uçaksavar topları da verebileceklerini Churchill ileri sürüyor, iyi eğitilmiş iki zırhlı birliğin derhal harekete geçebileceğine dikkat çekiyor, gerektiğinde On'uncu Orduyla birlikte beş tümene kadar çıkarılabilecek olan Suriye'deki Dokuz'uncu ordunun devreye sokulabileceği önerisinde bulunuyordu. İngiliz başbakanı bütün bu hususların Mareşal Çakmak'ın, General Brooke'un ve Hava Mareşal Drumond ile gerekli savaş mühimmat ve teçhizatını gönderecek olan General Wilson'un hep birlikte tartışmalarını, görüşmelerini öneriyordu¹⁶.

Bu öneri doğrultusunda yukarıda değindiğimiz askerî oturumlar yapıldı, bu görüşmelerin sonunda daha önce üzerinde durduğumuz çok önemli altı maddelik kararlar alındı.

Yukarıda ayrıntısıyla vermeye çalıştığımız askerî toplantılar ve bunların sonucu olarak ortaya çıkan kararın nasıl uygulamaya konulduğuna geçme-

¹⁶ Zehra Önder; a.g.e., s. 289-292 EK (1); Churchill, a.g.e., s. 631. Edward Weisband; a.g.e., s. 156-159.

den önce, Adana toplantısıyla ilgili olarak yayınlanan resmî tebliğ ile Churchill'in Stalin'e yazdığı diplomatik mektuplar ve çeşitli yerlerde yapmış olduğu konuşmalar üzerinde durmak gerekmektedir. Bunlardan Anadolu Ajansı kaynaklı 1 Şubat 1943 tarihli "Adana mülakatı münasebetiyle neşredilen resmî tebliğ" başlığını taşıyan kamuoyuna yapılan açıklamada görüşmelere katılan karşılıklı heyetlerin listesi verildikten sonra, siyasi konumla ilgili diplomatik nitelikli açıklamaları takiben konumuz olan askerî hususa ilişkin şu cümlelere yer verilmişti: "Büyük Britanya ile Birleşik Amerika Devletleri'nin, Türkiye'nin umumi bakımdan tedafüi emniyetini kuvvetlendirmek için malzeme itibarıyla yapabilecekleri yardımın şekli üzerinde mutabık kalınmış ve bu mevzu üzerinde iki taraf askerî mütehassısları arasında görüşmeler vukubulmuştur"¹⁷. Bu cümleler bize Adana görüşmelerinde ele alınan konulardan sadece askerî nitelikli olanlar üzerinde bir anlaşma ve uyuşmanın söz konusu olduğunu göstermektedir.

Bu açıklamanın dışında Türk resmi açıklamasının yayınladığı 2 Şubat 1943 tarihli genelgeye bakıldığında, daha önce görüşmelerin resmi tutanaklarında yer alan Churchill'in konuşma ve önerilerinden harekete İngiliz başvekilinin şu açıklamalarına yer veriliyordu: "gayet kuvvetli bir piyade ordusu ve teçizatuna malik olan Türkiye'nin modern harbin iltizam ettiği motorize silâhlardan mahrum bulunduğunu... memleketimizin en motorize silâhlarla teçizi lüzumunu ifade etmiş, bu yolda derhal icraata geçilmek üzere karar alınmış..."¹⁸.

Churchill Adana görüşmelerinin ertesi günü 1 Şubat 1943'te Stalin'e yazdığı mektupta konuyla ilgili bilgi verirken, askerî hususla ilgili açıklamalarda bulunuyordu. İlk işin Türkiye'yi modern silâhlarla donatmak olduğuna işaret eden İngiliz başbakanı, Türklerle Toros Demiryollarından yararlanabilmeleri için gerekli herşeyi ve aynı zamanda Mısır'dan da ikmal taşımak için birkaç gemiyi ödün vermek üzere anlaştığını belirtiyor, ele geçirilen Alman teçizatının bir kısmını da vermekte olduğunu ekliyordu. Churchill Stalin'e bir olasılık olarakta olsa Türkiye'nin, Ploesti petrol kuyularını bom-

¹⁷ Aynı Tarihi, No. 111, Şubat 1943, s. 110-111.

¹⁸ Zeki Kuneralp; *İkinci Dünya Harbinde Türk Dış Siyaseti, Dışişleri Bakanlığı'nın Onbir Telgrafi*, İstanbul 1982, s. 65-68.

bardıman için İngiliz ve Amerikan uçaklarının yakıt ikmali için havaalanlarını kullanmaya izin verebileceğini aktarıyordu¹⁹.

Stalin'in bu mektuba 6 Şubat 1943'te verdiği yanıtta Türkiye'nin Müttefikler ve Almanya ile yapmış olduğu antlaşmalara ve Türk-Sovyet ilişkilerine değiniyor, Adana görüşmelerinin askerî yönüne hiçbir atıfta bulunmadığı dikkati çekiyordu. Bu arada Türk-İngiliz görüşmeleri hakkında aldığı bilgilerin tam olduğunu söyleyemeyeceğini ekliyordu²⁰. Bu durum Stalin'in şahsında Adana görüşmelerinin Sovyetler üzerinde uyandırdığı kuşkuyla ilgiliydi; Çünkü Ruslar bu görüşmelerde ortaya çıkan askerî hususlarla ilgili görüş birliğinin manasına nüfuz etmek istiyorlardı. Bu gözlemimizi Türk Dışişleri Bakanı Numan Menemencioğlu'nun yayınlanmamış anılarındaki şu cümleler de doğrulamaktadır: "Bu balayı, Rusların işine gelmiyordu ve kısa süre sonra Moskova'dan Londra'ya uyarılar yağmaya başladı. Ruslara göre Türk Ordusu'nun takviyesinin, Almanya'ya karşı yürütülen savaşla hiçbir alıp vereceği yoktu"²¹.

Stalin'in Adana görüşmeleri konusundaki endişelerini ortadan kaldırmak amacıyla olmalıdır ki, Churchill bu kez 17 Şubat'ta Stalin'e bir mektup göndermiş, Kerr aracılığı ile ulaştırdığı üç belgeyi de Sovyet lideri 24 Şubat tarihinde almıştı. Bu üç belgeden birisi Adana toplantısında Churchill'in yaptığı konuşmalarla ilgili tutanak özetlerini, İkincisi Adana görüşmelerinde üzerinde mutabık kalınan hususları ve üçüncüsü ise, savaş sonrası güvenliği hakkındaki muhtırayı kapsıyordu. Birinci belge ile ilgili olarak daha önce bilgi verilmişti. Burada Türkiye'ye verilecek savaş malzemesiyle ilgili görüşler yer alıyordu. İkinci belge ise daha önce söz konusu ettiğimiz altı maddelik askerî kararların özetinden başka birşey değildi²².

Öte yandan Winston Churchill'in Stalin'e gönderdiği 11 Mart 1943 tarihli mektuba baktığımızda Girit veya Onikiada'nın ele geçirilmesi ve Yunanistan'a çıkarma yapılması konusunda Türkiye ile ilgili olarak,

¹⁹ Gizli Yazışmalar; No. 109, s. 85. Ayrıca; Feridun Cemal Erkin; *Türk - Sovyet İlişkileri ve Boğazlar Meselesi* s. 204; *Türkiye Dış Politikasında 50 yıl, İkinci Dünya Savaşı Yılları (1939-1946)*, Türkiye Dışişleri Bakanlığı Araştırma ve Siyaset Genel Müdürlüğü, s. 137; Zehra Önder; a.g.e., s. 180-182; Lothar Kreckler; *Deutschland und die Türkei im Zweiten Weltkrieg*, s. 230-231.

²⁰ Gizli Yazışmalar; a.g.e., No. 111, s. 89; Feridun Cemal Erkin; a.g.e., s. 205; Dışişleri Bakanlığı, *Türk Dış Politikasında 50 yıl*, s. 137; Cemil Koçak; a.g.e., s. 264.

²¹ Edward Weisband; a.g.e., s. 167'den Numan Menemencioğlu, *Yayınlanmamış Anılar*, s. 273.

²² Gizli Yazışmalar; a.g.e., No. 117, s. 92-93.

"Türkiye'nin yardımı ve Türk havaalanlarından yararlanılmasının önemli olduğu belirtiliyordu ve Türklerden uygun bir zamanda ricada bulunulacağı ekleniyordu²³. Bu cümleler Churchill'in Adana görüşmelerinde Türkiye'ye verilmesi konusunda uyum sağlanan askerî araç, gereç ve teçizatın bir çeşit karşılığı olarak ne tür istem ve özelemlerin içinde olduğunu göstermesi bakımından dikkat çekicidir.

Churchill'in ister Lefkoşa'da isterse Kahire'de verdiği beyanatlarda Adana görüşmelerine ilişkin açıklamada bulunurken, bu toplantının askerî yönüne girmediği görülür. O, Avam Kamarası'nda 11 Şubat 1943'te söylediği nutkunda hemen hemen tamamıyla askerî konuları gündeme getirmiş, bu sahada Türkiye'nin oynadığı ve oynayacağı konum üzerinde özellikle durmuştur. İngiliz Başbakanı yayınlanan tebliğin içinden fazla bir şeyin aranmamasını istiyor; Türkiye'nin tutumunun savaşın İran ve Irak'a sirayet etmesini önlediğini, bütün Doğu için önemli olan Abadan petrolerini tehditlen kurtardığını belirtiyor, Türkiye'de modern silâhların eksik olmasının İngiltere ve Birleşik Amerika için taşıdığı öneme dikkat çekiyor ve şu cümleyi ekliyordu: "Adana toplantısında, Türkiye'den bu silâhlanma işinin tamamıyla tanziminden başka bir şey istemedim Şimdi Ankara'da Türkiye'nin genel müdafaa kudretinin en yüksek duruma gelmesini azami derecede sağlamak, ulaşımlarını düzeltmek ve yeni silâhlar almak suretiyle Türk Ordularının etkinliğini en yüksek noktaya çıkarmak için karma bir Türk İngiliz heyeti toplanmış bulunmaktadır²⁴.

Winston Churchill'in gerek Adana'daki konuşmasından gerekse toplantı sonrası verdiği beyanatlardan Türkler, şu anlamı çıkarmışlardı. Olayların zoru ile ihmal edilmiş sadık bir müttefike askerî durumun gerektirdiği maddi ve manevi huzuru sağlamak ve onu, zamanı geldiğinde, ister düşman saldırısının, ister silâhlı ihtilâfa fiilen müdahaleyi icap ettiren Türk menfaatlerinin gerektirdiği kararı serbestçe alacak duruma getirmek. Bu vaziyete ancak bol miktarda donatım ve modern silâhlarla erişilebileceğine göre, Türkler bu vadin gerçekleşmesini bekliyorlardı. Özellikle İngiliz başbakanının yukarıda değindiğimiz Avam Kamarası'ndaki konuşmasından yapılacak hazırlıkların ve sağlanacak silâhların Türkiye'ye milli bir felakete uğramadan,

²³ Gizli Yazışmalar; a.g.e., No. 123, s. 94.

²⁴ Aynın Tarihi, No. 111, Şubat 1943, s. 110-115; Erkin; a.g.e., s 202-204.

harbe girmek imkanını vereceği gün, Müttefiklerin kendisinden harbe fiilen katılmasını istemeleri kaydı altında, Türk tutumunun tam ve katıksız bir tasvibi anlamını çıkarmışlardır²⁵.

Adana toplantısındaki askerî görüşmelerin kamuoyundaki karşılamaş ve yorumuna gelince; basında yayınlanmış konuya ilişkin haber ve değerlendirmelerin ağırlığını siyasi konular oluşturuyordu. Askerî husus pek fazla yer almamıştı. Gazeteler askerî hususla ilgili olarak "Türkiye'nin tedafüinin" bahse konu olduğunu belirtiyorlardı. 3 Şubat 1943 tarihli Son Posta'da Adana konuşmaları esnasında Türkiye'nin umumi bakımdan tedafü emniyetini artırmak için malzeme itibariyle İngiltere ve Amerika'nın yapabilecekleri yardımın şekli üzerinde de konuşularak mutabık kalınmıştır, biçiminde yer alan pasaj genel nitelikli bir haberdir. Gazetelerin hareket noktası aynı anda hem Ankara hem de Londra'da yayınlanan resmi tebliğ idi. Son Telgraf Gazetesi'nin 3 Şubat 1943 tarihli sayısında Etem İzzet Benice resmi tebliğlerden hareketle yaptığı yorum-değerlendirmelerde Adana'da konuşulan konuları sıralarken Türkiye'nin tedafü durumunu da belirtiyor, Büyük Britanya ve Birleşik Amerika Devletleri genel açıdan Türkiye'nin savunma emniyetini kuvvetlendirmek için yapabilecekleri yardımın şekli üzerinde uyumun oluştuğunu ekliyordu. Bu tür haberlerin dönemin diğer gazetelerinde de hemen hemen benzer cümlelerle yer aldığını belirtiyor, askerî hususa ilişkin resmi tebliğlerde bulunan pasajların, dış dünyada yapılacak ve yayılacak çeşitli yorumlara set çekmeye yeterli olduğu düşüncesinin savunulduğunu kaydediyoruz. Öte yandan 1939 ilkbaharında yapılmış olan Türk-İngiliz İttifakının her iki ülkeyi birbirlerine sadık ve bağlı kıldığına değinilen bir yazıda, Adana'daki askerî kararların bu ittifakı teyid ve takviye ettiği ileri sürülüyordu²⁶. Adana'daki askerî kararlarda uzak yakın hiçbir kimse aleyhinde bir tecavüz bahis mevzuu değildir, biçimindeki ifadelerin kimi gazetelerde sıkça zikredilmiş olması başta Mihver olmak üzere Sovyetlere de verilen bir mesaj niteliğini taşıyordu, aynı zamanda gazete yayınlarının Türk resmi görüşünü bütünüyle destekleyen ve savunan somut örneklerini oluşturuyordu.

4 Şubat 1943 tarihli Tan gazetesi, Adana toplantısında en önemli konunun umumi müdafaa meselesi olduğunu anlaşıldığı üzerinde dururken,

²⁵ Erkin; a.g.e., s. 196-198.

²⁶ İkdam, 3 Şubat 1943 (Abidin Daver'in yazısı). Abidin Daver bu yazısında Türkiye'nin tedafü emniyeti sözünün Türk-İngiliz ve Amerikan anlaşmasından hiçbir tecavüzi mana olmadığını gösterdiğine yer veriyordu.

Türkiye'ye Müttefiklerin her türlü harp malzemesini verebilecek duruma gelmiş olmaları Trablus'taki meşguliyetlerinin hafiflemiş olmasına bağlanıyordu. Silâhlanma sorununun Adana görüşmelerinin önemli bir safhasını teşkil ettiğini belirten Ahmet Şükrü Esmer, Birleşik Amerika'nın Türkiye'yi icar ve irae yasasından faydalandıracağını bildirdiğini eklerken bu tür gelişmelerin Türkiye'nin izlediği açık, dürüst ve tarafsız bir dış politikanın ürünü olduğunu açıklıyordu²⁷.

İngiliz başvekilinin Avam Kamarası'ndaki konuşmasının değerlendirildiği bir gazete başyazısında Churchill'in söyleviden alıntılar yapılarak Adana Konferansı'nda Türkiye'den, silâhlanma işinin tamamıyla tanziminden başka birşey istemediğinin altı çizilerek askerî yardımın iki ülkenin karşılıklı çıkarlarıyla olan bağlantısı şöylece ifade ediliyordu: "İngiltere Türkiye'yi daima daha kuvvetli görmekte menfaat bulmaktadır. Türkiye ise, malzeme ve her türlü silâhlarla da daha ziyade kuvvetlenerek, hem kendi hudutları içinde ve hem de Orta Şark'ta bir barış unsuru bir nizam unsuru olmak vazifesini daha iyi başaracaktır"²⁸.

Yabancı basının Adana toplantısının askerî yönüyle ilgili değerlendirmelerine gelince: İngiliz gazeteleri görüşmelerin genellikle siyasi boyutu açısından yorumlamasını yaparken savaş sonrası döneme ilişkin de uluslararası ortamın nasıl bir şekle dönüşeceğine ait tahminlerde bulunuyorlardı. Askerî husus bu gelişme ve değişmelerin içerisinde değerlendiriliyordu. Örneğin Manchester Guardian resmi tebliğin içeriğinden hareketle İngiltere ile Amerika Birleşik Devletleri'nin Türkiye'ye umumi müdafaasını sağlamlaştırmak için en iyi şekil de yapılacak maddi yardım üzerinde mutabık bulduklarının aşikâr olduğunu kastederek, bu mutabakatın açık bir dil ile anlatımını şu cümlelerle belirtiyordu: İngiltere ve Amerika Birleşik Devletleri Türkiye'nin gerek doğrudan doğruya bir Alman tecavüzü gerekse Müttefikler tarafından yapılacak bir hareketi karşılamak için Mihverin Balkanlar da alabileceği tedbirler yüzünden harbe sürüklenmesi takdirinde Türkiye'ye yardım hususunda mutabıktırlar²⁹. Bir diğer İngiliz gazetesi olan Sunday Express, Adana buluşmasının en azından iki faydalı sonuç verdiğini, bunla-

²⁷ Ulus, 13 Şubat 1943.

²⁸ Ulus, 14 Şubat 1943.

²⁹ Aynı Tarihi, No. 111, Şubat 1943, s. 141 İngiliz gazeteleri Adana toplantılarının en önemlisinin askerî konuda yapılmış olanları ve alınan kararlar olduğu hususunda ortak bir düşünceye sahiptirler.

rın; Türkiye taarruza uğradığı takdirde savunmaya azimli olduğu ile askerî harekâtın İngiltere'yi Balkanlara, Onikiada'ya ve Türk kıyılarına yaklaştırması halinde kendilerini emniyette hissedecekleri idi³⁰. Öte yandan News Chronicle Gazetesi yayınladığı başmakalede Adana'da alınan kararların nüvesini İngiltere ve Amerika Birleşik Devletleri ile mutabakat halinde Türkiye'nin umumi emniyetinin takviyesi teşkil etmiştir, derken aynı gazete bir başka başyazısında bu görüşünü bir diğer anlatımla şöylece yineliyordu: Adana'da verilen kararların en önemlisi Türkiye'nin genel savunmasının Büyük Britanya ve Birleşik Amerika Devletlerince uyum içinde kalınarak sağlanacağına ilişkin olanıdır³¹.

Adana görüşmelerinde ortaya konulan İngiliz önerilerinden bir kısmını Türkiye reddetti. Bunun başında Türk topraklarından yararlanılması yani üs verilmesi istemi gelmekteydi. İngilizler verilecek üs'ler sayesinde Romanya petrollerinin bombalanmasını gündeme getirmişler, Türkiye ise öneriyi bu tür üs vermenin ülkeyi savaşa sokacağı ve var olan askerî teçhizatla da ordunun savaşamayacağı gerekçesiyle reddetti³².

Adana toplantısında alınan askerî kararların uygulaması hususu uzun, çetrefilli ve çekişmeli bir yol izlemiş, bunun yanı sıra her iki ülke arasında yakın bir çalışma ortamının doğmasına da olanak hazırlamıştır, denebilir.

Adana görüşmelerinde alınan askerî kararların birinci maddesi uyarınca Türklerin deniz, kara ve hava sahalarındaki malzeme ihtiyacını içeren listenin (bu listeye Adana Listesi adı verilmiştir) düzenlenmesi işi Türk askerî temsilcilerince yapılacaktı. Bu hususla ilgili 2.2.1943 tarihli bir yazının Genelkurmay Başkanı Mareşal Fevzi Çakmak imzasıyla dönemin Milli Müdafaa Vekaleti'ne gönderildiği görülüyor. Yazının ikinci maddesinde bugüne değin İngilizlerin ve Amerikalıların taahhüt ettikleri malzemenin bir kısmının geldiği kaydediliyor, gelmeyenler ile yeniden ihtiyaç olarak ortaya çıkan malzemenin ayrı ayrı gösterildiği ortak bir listenin düzenleneceği yer alıyordu. Bu listenin "Adana Listesi" adını alacağı, daha sonraları düzenlenmesi ihtiyaç olarak doğabilecek listelerin bu Adana Listesi'ne zeyl adı altında A,B,C isimlerini alarak ekleneceği belirtiliyordu.

³⁰ Erkin; a.g.e., s. 203.

³¹ Aynı Tarihi, No. 111, Şubat 1943, s. 142.

³² Zehra Önder; a.g.e., s. 184.

Bu yazının dördüncü maddesine bakıldığında, Adana görüşmelerinden önce General Orbay ve diğer bir zevat aracılığıyla düzenlenip Müttefiklerden istenilen listelerin tasfiye edileceği söz konusu idi. Yazının beşinci maddesi Adana Listesi'nin gerçekleştirilmesi, malzemelerin celp ve naklini sağlamak üzere genelkurmayda ikinci başkanlığa bağlı kara, hava ve deniz subaylarından oluşan bir Malzeme Tahakkuk ve Takip Bürosu'nun kurulacağına amir idi. Son derece önemli olan bu yazıda, Adana Listesi'yle birlikte Adana görüşmelerinde İngilizlerce verilmesi söz konusu edilen Libya harekâtında Almanlardan ve İtalyanlardan alınan malzemelerle ilgili ayrı bir listenin daha tanzimi yer almıştı. Bu her iki liste 4 Şubat 1943 gününe değin yetiştirilecekti. Yazıda düzenlenmesi istenilen bir başka husus, gelecek malzemenin süratle yararlanılması için uzman celbi ile yurdumuz dahilinde uzman yetiştirilmesi konuları idi³³.

Görüldüğü üzere Türk Genelkurmayı Adana toplantısının bitimini izleyen ilk günlerde titiz, yoğun ve süratli bir çalışmaya girmiş, sorumlu bir teşkilât vücuda getirilerek çeşitli listelerin düzenlenmesi öncelikli olarak ele alınmıştır. Öte yandan, Malzeme Tahakkuk ve Takip Bürosu'nun kuruluş ve görevlerini belirten bir yazı da Yüksek Başvekalet'e, Milli Müdafaa, Nafia, Münakalât vekaletlerine Genelkurmayca gönderilmiş, adı geçen kuruluşun görevleri arasında yukarıda söz konusu ettiğimiz listelerin düzenlenmesinin yanısıra, gelecek malzemenin limanlardan ve sınır istasyonlarından ülke içine nakil ve sevklarının yapılması da sayılmıştır. Bu sayede malzemelerin bir elden ve bir merciden sevk ve yönetimi daha yararlı, verimli olacak, böylece geniş ölçüde bürokratik işlere fırsat verilmeyecekti³⁴.

Öte yandan bu hazırlık nitelikli çalışmalara paralel olarak çeşitli sahalara ilgili elemanların yetiştirilmesi işi de öncelik kazanmış, bu çerçevede İngiliz Orta Şark Genel Karargahı'nda özellikle tank talim ve eğitim kursu görmek üzere üçüncü parti olarak toplam otuzdört kişinin Mısır'a gönderilmesi Adana görüşmeleri öncesinde Genelkurmayca uygun görülmüştü. Bu yazıda Stuart tankları için onbeş, Valentina tankları için onbeş ve tercüman olarak dört kişi olmak üzere toplam otuzdört elemanın gönderileceği belirtiliyor, harekât zamanının bildirilmesi Genelkurmay İkinci Başkanı Orgeneral

³³ Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Arşivi (ATASE) 2'nci Dünya Savaşı Koleksiyonu, Kutu 4, Dosya 4, Fihrist 4-11.

³⁴ ATASE, 2'nci Dünya Savaşı Koleksiyonu; Kutu 4, Dosya 4, Fihrist 4-3. Ayrıca; Kutu 4, Dosya 4, Fihrist 4-11, 4-12.

Asım Gündüz imzasıyla isteniyordu³⁵. İngilizlerce verilmesi kabul edilen zırhlı tümen ve tugaylar için kundağı motorlu topların (bu toplara İngilizler Bishop diyorlar) yerleşim ve kullanımıyla ilgili topçu taburunun kurulduğu, gerekli elemanların yetiştirileceği ilgili vekalet ile topçu müfettişliklerine Genelkurmayca bildiriliyordu. Elemanların yetiştirilmesi hususu, zırhlı birliklerin tamirhanelerinde ihtiyaç duyulan teknisyenlerle de ilgili olarak ortaya çıktı. Toplam yüzdoksaniki teknisyenin Mısır'a gönderilmesi Genelkurmayca uygun görülmüş, kurstan âzami randıman alınabilmesi için bütün ordu birliklerinden seçilecek teknisyenlerin ihtisas şubelerinde öğretmenlik yapabilmeleri bakımından "yüksek ahlaki vasıfları haiz ve en liyakatli olanların" tercihi göz önünde tutulacaktı. Bunların kurs boyunca "millî şerefi ve Türk ordusu disiplinini korumaları lüzumu" kendilerinden özellikle istenilecekti. Seçilecek kurs adaylarının kurs boyunca, "ahlak ve ilmen istenilen evsaf ve kabiliyette olmadığı anlaşılır, bu noksanları yüzünden kursu takip edemeyecek durumda bulunmaları zuhur ederse" bunun sorumluluğu doğrudan doğruya bu adayı seçmiş olan kıta komutanına ait olacaktı³⁶.

Tümgeneral Zekai Okan'ın başkanlığında üçü tercüman olmak üzere onbeş subayın Adana askeri kararlarının üçüncü maddesi uyarınca en az iki ay süreyle Mısır, Suriye ve Filistin'de zırhlı birlikler ile bunlara ait tamirhane ve diğer ünitelerde kurs görmek üzere görevlendirildiği 26.3.1943 tarihli Genelkurmay Başkanlığı yazısından anlaşılmaktadır. Oniki subayın; zırhlı birlikler için biri tümen, dördü alay ve altısı tabur komutanlıklarına yetiştirilmek üzere 2 Nisan'da Ankara'dan hareketle 7 Nisan'da Kahire'ye ulaşacak biçimde düzenleneceği uygun görülmüştü³⁷.

Daha önce belirttiğimiz Şubat 1943 başında Ankara'da Adana görüşmelerinde alınan kararların uygulanması doğrultusunda İngilizlerce verilecek savaş araç ve gereçleri içeren Adana Listesi'nin süratle hazırlanması ile bu doğrultudaki gelişmelerle görevli kılınan Malzeme Tahakkuk ve Takip

³⁵ ATASE, aynı arşiv, Kutu 10, Dosya 10, Fihrist 10-149. Ayrıca; 12 Şubat 1943 tarihli bir yazı Asım Gündüz imzasıyla Ankara Britanya Ataşemiliteri Tümgeneral Arnold'a gönderilmişti: Kutu 2, Dosya 2, Fihrist 2-250.

³⁶ ATASE, aynı arşiv, Kutu 10, Dosya 10, Fihrist 10-113.

³⁷ ATASE, aynı arşiv, Kutu 2, Dosya 2, Fihrist 2-52. Mısır'a zırhlı birliklerden staj yapmak için gidecek olan subay heyetine ait program İngiliz Orta Şark Genel Komutanlığı'nca tertip edilmiş, 24 Mart 1943 tarihinde İngiliz Ataşemiliteri General Arnold İmzalı yazıyla Genelkurmay İkinci Başkanı Orgeneral Asım Gündüz'e gönderilmiştir. Bakınız, ATASE, aynı arşiv, Kutu 2, Dosya 2, Fihrist 2-162.

Bürosu'nu oluşturulması yönündeki çalışmaların ardından, Türk-İngiliz askerî heyetlerinin 26 Şubat 1943 tarihinden itibaren toplantılar yaptıkları görür. İngiliz heyetine askerî ataşe Tümgeneral A.C. Arnold, Türk heyetine ise Genelkurmay İkinci Başkanı Asım Gündüz başkanlık etmekteydi. İngilizler Türkiye'ye günde beşyüz ile bin ton arasında askerî araç ve gereç göndermekte kararlı idiler. Türkiye'yi bu yönde destekleme işi aşamalar halinde gerçekleştirilecekti. Silâh donatım harekâtı (HARDIHOOD) dört aşamada olacaktı. Birinci aşamada havaalanlarının savunması için uçaksavar topları ile birlikte yirmibeş hava filosu gerekecekti. İkinci aşamada uçaksavar topları ile yirmibeş hava filosu daha; üçüncü aşamada, iki ağır, iki hafif uçaksavar bataryası ve iki tanksavar taburu; dördüncü aşamada ise, iki zırhlı alay gelecekti³⁸.

Türk tarafı bu sevkiyatı yetersiz bulmaktaydı; oysa yetersiz sevkiyat yeterli ulaştırma araçları nedeniyle zaten zorlukla yapılabilirdi. General Henry Maitland Wilson bu sıkıntılı durumu, "ilerleme, Türklerin yatkın olmayışı, demir yolu şebekelerinin sınırlı imkânlarını takdir etmemekteki tutumları, ya da savaşta sivil ve askerî ihtiyaçlarının ne olduğu üzerine geçerli tahminlerde bulmamaları yüzünden pek ağır oluyordu" diye yazmaktadır³⁹.

1943 Mart ayının ortasında, askerî kapasiteyi artırıcı plânları tartışmak üzere Orta Doğu Müttefik Orduları Komutanlığı'ndan bir plânlama kurmayı Ankara'ya gelmişti, aynı ayın içerisinde Hava Mareşali Sholto Douglas'ta Ankara'da bulunuyordu. Plânlama kurmayı ile Douglas'ın taslağını çizdiği öneri kabul edildi⁴⁰. Bu öneriler konusunda çıkan bazı anlaşmazlıklar üzerine İngiliz Orta Şark Kuvvetleri Başkomutanı Orgeneral Wilson 1943 Nisan ayı ortalarında Ankara'ya gelmiş, Çakmak ile Asım Gündüz'ün katıldıkları toplantılar yapılmıştır. Wilson'a göre Türkler, ilerdeki saldırı harekâtı konusunda tartışmalara katılmak için önceden uyarılmışlardı. Kendisi ise Ankara'ya birtakım savaş plânlarını formüle etmek için gelmişti. Kafasında şu sorular yer etmişti: Türkiye, Mihver'e karşı en iyi hangi biçimde savaşabilirdi? Ordusu en çabuk nasıl hizmete girebilirdi? Türkler, İngiltere'den aldıkları donatımı en iyi hangi biçimde kullanabilirdi?⁴¹. İşte bu düşüncelerden hare-

³⁸ Edward Weisband; a.g.e., s. 181-182.

³⁹ Edward Weisband; a.g.e., s. 182'den General Sir Harry Maitland Wilson, Operations in the Middle East from 16th February 1943 to 8th January 1944, London Gazette eki, 12 Kasım 1946.

⁴⁰ Edward Weisband; a.g.e., s. 183'den General Sir Harry Maitland Wilson; a.g.e., s. 55-96.

⁴¹ Edward Weisband; a.g.e., s. 184.

ket eden Wilson, İngiliz tanksavar ve uçaksavar toplarını hemen kabul etmeleri konusunda Türklere baskı yapıyordu. Sorunlar içinde en çetini, araç ve gereçlerin Türkiye'ye taşınmasıydı. Günde yaklaşık olarak binikiyüz ton dolayında araç ve gereç taşınması Hardihood Harekâtı'nın ilk üç aşamasının gerçekleşmesi bakımından gerekliydi. Bu da Türk demiryolları ve limanlarının taşıyabileceği yükün sınırı konumundaydı. Örneğin, 1943 yılı Mart ayında yüz lokomotif ile ikibinbeşyüz tane onbeş tonluk vagonun gönderilmesi kararlaştırılmıştı; bunların yarısı hemen teslim edilecekti. Bu karar lokomotiflerin yakıt sorununu gündeme getirdi. Kömür sıkıntısı çekilmiyordu; sorun, kömürün Türkiye'nin güney bölgelerine taşınmasında deniz yolundan nasıl yararlanılacağı yani gemi sıkıntısı idi⁴². Bu noktada yani Wilson'un iddiaları hususunda Türk Genelkurmay'ınca 21 Nisan 1943 tarihinde Başbakanlık ile Dışişleri Bakanlığı'na gönderilmiş olan rapor üzerinde durmak gerekmektedir. Bu rapor 16, 17 ve 19 Nisan günleri yapılan müzakerelerle ilgiliydi. İlk görüşmelerde tayyare defî silahlarıyla Mısır'a gönderilecek elemanlar konusu gündeme gelmiş, bir anlaşmazlık ortaya çıkmamıştır. Aynı günkü oturumda Orgeneral Wilson'un Adana görüşmelerinde söz konusu edilen iki zırlı tümenin Türkiye'ye getirilmesi için İzmir yolunun çabuk açılabilmesi gerektiği, bu nedenle İngilizlerin güneydeki İtalyan adalarını Türklerin de Yunan adalarını işgal etmelerinin zorunlu olduğu biçimindeki plânına verilen cevap şöyleydi: "Türkiye bir saldırıya uğramadıkça harbe girmeyecektir. Bir çarpışma halinde adaların zaptı için askerî mukavele mucibince deniz ve havadan yardım edilmesi gereklidir. Fakat bu hususta karar verilmesi hükümete ait bir meseledir"⁴³. Wilson'la yapılan görüşmelerin ikinci gününde Trakya'ya yapılacak olası bir saldırı karşısında şimdiden gerekli keşiflerin yapılması ve havadan fotoğraflarının alınması biçiminde İngilizlerin bir önerisi söz konusu oldu. Bu öneriye verilen yanıtta şu cümleler yer almıştı: "Mezkûr keşifler evvelce yapılmış olduğundan bu hususlarla ilgili malumat Genelkurmay'da mevcuttur. Türkiye harbe girdikten sonra bu malumattan istifade edilebilir. Bize istediğimiz fotoğraf tayyareleri verilirse bu sahaların (Trakya kastediliyor) fotoğrafları tarafımızdan alınacaktır". İkinci görüşme toplantıda (17 Nisan 1943), bir çarpışma halinde Müttefik zırlı tümenlerinin Türkiye'ye getirilmesinin İzmir yolunun açılmasına bırakılmamalıdır, biçimindeki Türk önerisine Orgeneral Wilson, Türk demiryollarının nakliyat

⁴² Edward Weisband; a.g.e., s. 183-186 ve Cemil Koçak; a.g.e., s. 268.

⁴³ ATASE, aynı arşiv, Kutu 11, Dosya 11, Fihrist 11-214.

kapasitesinin kifayetsizliği dolayısıyla bunların İzmir yolu açılmadan getirilmesinin mümkün olmayacağı, yanıtını vermiştir⁴⁴.

Wilson ile yapılan 19 Nisan tarihli üçüncü görüşmede en önemli sorun, bir çarpışma halinde Türkiye'ye gelecek İngiliz kuvvetlerine emir ve komutanının nasıl yapılacağı hususu idi. Wilson İngiliz görüşünün Türk hükümetine bildirilmek üzere Mısır'dan gönderileceğini belirtmiş, Türk heyeti ise bu tür konuların hükümetlere arz edilmesi gerektiğini önermiştir⁴⁵.

İzmir ve Trakya kıyıları keşfinin görüşüldüğü toplantıya ilişkin tutanakta, Türk Genelkurmay'ının, a) Bir İngiliz subayının sivil olarak İzmir'in keşfini yapabileceği ile b) Trakya kıyılarına ait Türk keşfini İngiliz subayının muayene edebileceğine ilişkin kararının var olduğunu İngiliz Bahriye Ataşesi Tuğamiral Jackson, Genelkurmay İkinci Başkanı Asım Gündüz'e yazdığı 28 Mayıs 1943 tarihli mektupla bildirmişti. Aynı mektupta söz konusu keşiflerin yapılabilmesi için deniz subayı Backer'a beraberinde bir teknik uzman (Harita subayı) ile Türkiye'ye gelebilmesi için izin verilmesi isteniyordu. Bu talebin, İngiliz Orta Şark Genel Komutanı'nı temsil eden Levant genel komutanının emri üzerine yapıldığının belirtildiği mektup, diplomatik yazışma üslubunun ötesinde Genelkurmay İkinci Başkanı'nı hedefleyen şu tümcelerle bitiyordu: "Adana Konferansı'nda teşriki mesai hususunda verilen söze ve Mareşal'in toplantıdaki kararlarına rağmen bu lüzumlu işin yapılmasına ekselanslarının muvafakat etmediğini kendilerine bildirirsem şayanı esef olacaktır"⁴⁶. Bu mektubun ek olarak yer aldığı bir yazı 1.6.1943 tarihinde Genelkurmay Başkanlığı'nca Dışişleri Bakanlığı'na gönderilmişti. Bu yazıda, daha önce üzerinde durduğumuz Orgeneral Wilson ile Nisan 1943 ortalarında yapılan toplantı kararlarının "Marmara şimal kıyılarında ve İzmir Bölgesinde keşif" ile ilgili olanı söz konusu edilerek, olası bir düşman saldırısı karşısında yapılacak tank çıkarması için adı geçen kıyıların keşif ve tetkikinin yer aldığı belirtiliyor, bu hususlara ilişkin bilginin Genelkurmayda var

⁴⁴ ATASE, aynı arşiv, Kutu 11, Dosya 11, Fihrist 11-215, Ayrıca, Cemil Koçak; a.g.e., s. 268.

⁴⁵ ATASE, aynı arşiv, Kutu 11, Dosya 11, Fihrist 11-217. Fevzi Çakmak Türk askerinin yabancıların komutası altına girmesini ve yabancı komutanların Türkiye'de bağımsız hareketlerini kesinlikle görmek istemiyordu: Selim Deringil; Denge Oyunu İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'nin Dış Politikası, İstanbul 1994, s. 190 alt not 42. Hardihood plâni ile Orgeneral Wilson'un Nisan 1943'teki Ankara temasları için ATASE'deki arşiv dışında şu eserlere bakılabilir: Knatchbull-Hugessen; Diplomat in Peace and War s. 190 v.d.; Sir Harry Maitland Wilson; Eight Years Overceas s. 148, 155; Krecker; a.g.e., s. 235.

⁴⁶ ATASE; aynı arşiv, Kutu 4, Dosya 4, Fihrist 4-39.

olduğu kaydediliyordu. Bu bilgi için İngilizler bir liste verecekler, bu liste Türk Genelkurmay'nca tetkik edilerek cevaplandırılacaktı. Oysa böyle bir liste o güne değin İngilizlerce Türk Genelkurmay'na verilmemişti. Bu listenin tetkikini takiben varılacak sonuca göre İngiliz subayının gelip gelmemesi hakkında karar verilecekti. İngiliz deniz ataşesi Tuğamiral Jackson 17 Mayıs 1943 günü yukarıdaki hususlarla ilgili şifahi bir muhtıra vermiş, Genelkurmayca kendisine 24 Mayıs'ta cevap verilerek söz konusu liste istenilmiştir. Bu arada 1940, 1941 senelerinde İngiliz ve Türk heyetlerince ortaklaşa İzmir ve civarının keşiflerinin yapılmış olduğu, adı geçen listenin düzenlenmesinde bundan yararlanılabileceği de anımsatılmıştı. Son olarak İngiliz deniz ataşesi Tuğamiral Jackson'un mektubu üzerinde durularak onun üslubu "tecavüzkârane bir lisan" olarak nitelendirilmiş, bu çok gizli mektubun çevirisi ekte sunulurken Dışişleri Bakanlığı'nca Jackson için nasıl bir girişimde bulunulabileceğine şu cümlelerle işaret edilmiştir: "...bilhassa bir müttefik subayının kullanması tecviz edilemeyecek bir lisanla Genelkurmay'a yazdığı cevap hakkında mensup bulunduğu sefaretine nezdinde gerekli teşebbüslerin yüksek makamlarınca yapılmasına emir ve müsaadelerinizi arz ederim"¹⁷.

Bu gelişmeler yaşanırken yardım harekâtının can damarını aralarında onaltı ağır bombardıman filosunun da bulunacağı kırkbeş hava filosunun gönderilmesi oluşturmaktaydı. Türk hava alanları ancak yirmibeş filoyu barındırılabilir kapasitedeydi. İngiliz teknisyenlerinin kapasiteyi artırabilmek için yaptıkları plânlara göre Afyonkarahisar yakınlarında bir ileri hava üssü kurulması, ayrıca iki havaalanının da Milas ve Muğla'da yapılması ön görülüyordu. Ulukışla'da önemli bir istasyon olan Çakmak Kavşağı'na da İngiliz Kraliyet Hava Kuvvetleri'nden bir birliğin yerleştirilmesine İngilizler söz vermişti. Bunların yapılmasında gerekli malzemenin getirilmesi için İskenderun ve Mersin Limanlarının genişletilmesini İngilizler üstlenebileceklerini bildirmişlerdi. Bu önerileri değerlendiren Orgeneral Wilson, kendi eserinde, inşaatların Türkler tarafından yapılacağını, bunların Türkiye'de bulunan İngiliz teknisyenlerinin gözetimi altında yürütüleceğini belirtirken, hava üssü kurulmasına Türkiye'nin 1943 Ağustos'una değin izin vermediğini, ileri sürülen koşullar nedeniyle projenin yıl (1943) sonuna değin tamamlanmasının imkânsız hale geldiğini savunuyordu¹⁸.

¹⁷ ATASE; aynı arşiv, Kutu 4, Dosya 4, Fihrist 4-34.

¹⁸ General Sir Harry Maitland Wilson; a.g.e., s. 5596, paragraf 296. Ayrıca; Cemil Koçak; a.g.e., s. 269.

Bu konuda 13 Ağustos 1943 tarihli Alman raporunda; 1943 yılı Temmuz'unda Türk Dışişleri Bakanlığı'nın İnönü'ye verdiği bir raporda İngilizlerin havaalanı inşaatını hızla yürüttükleri anlatılarak, bir yılda bitmesi düşünülen havaalanları beş ayda tamamlanmıştı. Olası bir durum bu havaalanlarından kalkacak uçakların Romanya petrolerini bombalaması, Balkanların istilası idi⁴⁹.

Bu tür bir takım anlaşmazlık konularının ve tıkanmaların yaşandığı askeri yardıma ilişkin görüşmelerde ağır bir tempoda da olsa ilerleme kaydedilmekte idi. Korgeneral Sir Wilfrid Lindsell ile yapılan 7 Haziran 1943 tarihli görüşmeyle ilgili Malzeme Tahsis ve Takip Şubesi'ne yazılan yazıda İngilizlerin şu malumatı verdiği görülmektedir: Türkiye'ye yirmidört adet lokomotif gelmektedir. Günde altı adet frensiz borulu vagon verilecektir. Orta Şark'ta frenli vagon yapmak için önlemler alınmıştır. Depo olarak kullanılmaması kaydıyla Türkiye'ye Socony Vacom kumpanyası hesabına sahrınçlı vagon verilecektir. İngiltere'den hareket etmekte olan yol ve nakil vasıtaları olarak beşyüz kadar cins ve kabiliyeti henüz bilinmeyen motorlu vasıta gelmektedir. İleride bu sevk miktarı artacaktır⁵⁰.

İngilizler Amerika'nın da desteği ile, 1943 yılında Türkiye'ye yaklaşık olarak seksen milyon dolarlık askeri yardımda bulunmuştu. 5 Aralık 1943'te İkinci Kahire Konferansı sırasında General Wilson, Menemencioğlu'nun da hazır bulunduğu bir toplantıda Türkiye'ye şu yardımların yapıldığını açıklamıştı: Üçyüzelli tank, kırksekiz otomatik silâh, üçyüze yakın uçaksavar topu, üçyüz sahra ve orta çaplı top, ikiyüz havan topu, beşyüze yakın tanksavar silâhı, çok büyük çapta otomatik silâh ve başka silâh türleri, dörtüzyirmi hafif havan topu ve Türkiye'nin savunması için gerekli bir milyona yakın tank mını⁵¹.

⁴⁹ Zehra Önder; a.g.e., s. 187 ve Edward Weisband; a.g.e., s. 100.

⁵⁰ ATASE, aynı arşiv, Kutu 11, Dosya 11, Fihrist 11-205.

⁵¹ Edward Weisband; a.g.e., s. 189.

Anhang

M. MENEMENCIÖGLÜ suggested that the communiqué should contain an expression of general approval of Turkish policy and mention conversations in regard to the strengthening of Turkish defensive armaments and the question of a future international organisation for peace. It might end with a reference to the proposal for a special guarantee.

The question of the communiqué was left for further discussion. It was also agreed that more discussions should take place on the subject of the European security organisation mentioned by the Prime Minister.

THIRD MEETING. (MILITARY.)

(Saturday, January 30, 1943.)

Present:

General Sir Alan Brooke, Chief of the Imperial General Staff.

General Sir H. Maitland Wilson, Commander-in-Chief, P.A.I.C.

General the Hon. Sir H. Alexander, Commander-in-Chief, Middle East.

Lieut-General Sir Wilfried Lindsell, L.G.A., Middle East.

Air Marshal R. M. Drummond, D.A.O.C.-in-C., Middle East.

Major-General A. C. Arnold, Military Attaché at Ankara.

Air Vice-Marshal R. A. George, Air Attaché at Ankara.

Commodore J. G. Dundas, Chief of Staff to Commander-in-Chief, Mediterranean.

Group Captain E. C. Hudleston.

Marshal Fevzi Çakmak, Chief of the General Staff.

M. Feridun Erkin, Minister Plenipotentiary, Assistant Secretary-General, Ministry for Foreign Affairs.

General Sefik Çakmak, Air Adviser of the Turkish General Staff.

Colonel Fasih Kayabali, Chief of the Operations Section of the General Staff.

Brigadier E. I. C. Jacob.

Army Equipment.

SIR ALAN BROOKE said that the Prime Minister had referred to two phases of the military problem. The first was the provision of equipment for the Turkish forces. The second was the preparation of plans for the reinforcement of the Turkish forces by British units. He felt that there was no need to discuss the lists of material already supplied, *en route* or assigned and awaiting shipment. These were matters of the past. The question now was rather of accelerating future supplies and of seeing in what manner Great Britain could help Turkey in the training of specialists and technicians, the improvement of communications, or other means. He was not anxious to go into details at the present Conference, but it would be of great assistance if the Marshall route indicate those types of equipment which he placed first in order of priority.

MARSHAL ÇAKMAK then referred to certain lists of Army equipment, and stated that the particular needs of the Turkish Army were as follows:—

Heavy and Light Tanks.

Self-propelled artillery.

Field, mountain and medium artillery (both guns and howitzers).

Dual purpose A.A. and A.T guns (heavy and light).

A/T guns, 50-mm. or larger.

Wiedergabe verschiedener Quellen

MARSHAL ÇAKMAK enquired what would be the maximum force that could be sent if there were no transportation limitations.

SIR ALAN BROOKE said that four or five regiments of anti-tank artillery and four or five regiments of anti-aircraft artillery could be sent. Also two armoured divisions were available in addition to strong R.A.F. reinforcements. It was pretty certain, however, that both armoured divisions and R.A.F. squadrons could not be moved and maintained. It would be necessary to choose. The maintenance of two armoured divisions was roughly equivalent to that of 45 squadrons.

MARSHAL ÇAKMAK agreed that R.A.F. squadrons were the first necessity. He thought it would be advisable for two or three British officers to go as soon as possible to Ankara to make a joint study of the possibilities of the L. of C. and to examine how to increase them. He enquired whether, if such a study were made and a plan prepared, the British would be ready to send such reinforcements as the study might show to be possible.

SIR ALAN BROOKE said that this was certainly the British intention. The formations in question could be placed in convenient positions so as to be able to move at short notice. He thought that the plan should be made in such a way as to show month by month what forces could be moved and maintained.

FOURTH MEETING. (POLITICAL.)

(11.30 A. M., Sunday, January 31, 1943.)

Present:

Right Hon. Winston S. Churchill, M.P., Prime Minister.	His Excellency General İsmet İnönü, President of the Turkish Republic.
The Hon. Sir Alexander Cadogan, Per- manent Under-Secretary of State for Foreign Affairs.	His Excellency M. Sukru Saracoglu, President of the Council of Ministers.
Sir Hughe Knatchbull-Hugessen, His Majesty's Ambassador at Angora.	His Excellency M. Numan Menemencioglu, Minister for Foreign Affairs.

In reply to an enquiry by the Prime Minister, THE PRESIDENT said that he had no particular question to put arising out of the previous day's conversations. He hoped that the Prime Minister would leave Turkey content with what had been achieved.

THE PRIME MINISTER said that since their last meeting he had prepared a paper,* of which he would give the President a copy, clarifying his views. He emphasised that he had not of course been able to consult his Government upon this and it only represented his personal ideas.

His conception was that there were three possible stages. First, the reinforcement of Turkey. Secondly, we could hope that in some months time the enemy would be considerably weaker whereas Turkey would have added to her own strength. He therefore hoped that Turkey might then be in a position to interpret rather more liberally her obligations of neutrality. It was of course for the Turkish Government to consider this matter and to make their own decision. What he had in mind was that Turkey might for instance give facilities for British and American aircraft to

* Annex (2).

Anhang

FIFTH MEETING. (MILITARY.)

(11.45 A.M., Sunday, January 31, 1943.)

Present:

General Sir Alan Brooke, Chief of the Imperial General Staff.	Commodore J. G. Dundas, Chief of Staff to Commander-in-Chief, Mediterranean.
General Sir H. Maitland Wilson, Commander-in-Chief, P.A.I.C.	Group Captain E. C. Hudleston.
General the Hon Sir H. Alexander, Commander-in-Chief, Middle East.	Marshal Fevzi Cakmak, Chief of the General Staff.
Lieut.-General Sir Wilfrid Lindsay, I.C.A., Middle East.	M. Feridun Erkin, Minister Plenipotentiary, Assistant Secretary-General, Ministry for Foreign Affairs.
Air Marshal R. M. Drummond, D.A.O.C.-in-C., Middle East.	General Sefik Cakmak, Air Adviser of the Turkish General Staff.
Major-General A. C. Arnold, Military Attaché at Ankara.	Colonel Fasih Kayabali, Chief of the Operations Section of the General Staff.
Air Vice-Marshal R. A. George, Air Attaché at Ankara.	

Brigadier E. I. C. Jacob.

Self-propelled artillery.

SIR ALAN BROOKE informed Marshal Cakmak that 12 self-propelled 25-pdrs. would be provided at once from the Middle East and would be followed by others up to a total of 48.

MARSHAL CAKMAK expressed his acknowledgment of this offer.

Employment of Turkish ferries.

SIR ALAN BROOKE said that he understood a number of special ferries which had been manufactured and supplied to the Turks were now in the Bosphorous and were not fully employed. He suggested that these ferries would be of great value for the conveyance of war material from Egyptian ports to Turkey.

MARSHAL CAKMAK said that these ferries were held for a particular purpose, and if they were used to transport material they would not be available if an emergency arose. He undertook, however, to examine the possibility of making use of them in the manner suggested.

Supply of captured war material.

SIR ALAN BROOKE said that a considerable amount of German and Italian war material had been captured in Libya and the British were prepared to supply anything the Turks might require from this source. If the Turks had in their possession German or Italian equipment it might well be that valuable replacements or additions might come from this captured material.

MARSHAL CAKMAK undertook to include in the list of equipment required by the Turkish Army a special list of German or Italian material which could then be examined by the British.

Statement of agreed conclusions.

SIR ALAN BROOKE then handed to the Marshal copies of a translation of draft conclusions, which had been drawn up in the light of the discussion at the

Wiedergabe verschiedener Quellen

previous meeting.* In the course of discussion certain amendments were suggested and agreed to.

* Here recorded as Third Meeting.

AIR MARSHAL DRUMMOND enquired whether R.A.F. staff officers could now be sent to Turkey to complete operational plans for the employment of R.A.F. squadrons, which would go to the assistance of Turkey in the event of war. Such plans would cover the allocation of airfields, the system of signal communication and of radio location and air raid warning.

MARSHAL ÇAKMAK accepted this proposal, and an addition to the conclusion in this sense was accordingly drafted.

It was further agreed that the lists of war material required by the Turks should be handed as soon as possible to the British Service Attachés for forwarding to the British military authorities.

The conclusions were then finally agreed, the British text being accepted as the official version.*

SIR ALAN BROOKE said that he was very glad to have had this opportunity of discussion with the Marshal. In the past we had been ourselves short of equipment and had not been able to do as much as we should have liked for the Turkish Army. The situation was now much improved, and he hoped that we would be able to make the Turks so strong that they would not be attacked.

MARSHAL ÇAKMAK said that he, too, rejoiced at the opportunity which had arisen of meeting and of setting on foot joint plans. He regarded it as a symbol of the friendship existing between the two nations.

* Annex (3).

ANNEX (1).

1. The danger to Turkey on her Northern flank has been removed for the time being by the shattering victories of the Russians over the Germans, and on her Southern flank by the fact that Generals Alexander and Montgomery have chased Rommel 1,600 miles away from Cairo with the destruction of threequarters of his army and nine-tenths of his equipment. There remains, however, the German's need of oil and of the "Drang nach Osten," and they may in the Summer try to force their way through the centre. Turkey must be in the best possible condition to resist any such act of aggression by force of arms. We have come here to find out how we can best help our Ally at this serious but at the same time hopeful juncture. To this end we are prepared to speed up and increase the supply of the modern munitions which the Turkish Army unhappily lacks. The President of the United States has asked me to handle this matter for him as well as for my own country. This of course does not mean that I can draw a blank cheque on the United States, and I shall have to refer back on particular points. However, the President was most anxious this meeting should take place, as he is desirous that Turkey should be safe and strong, and that she should be closely associated with the two great Western Democracies not only during the concluding stages of the war, but in the general work of world rehabilitation which will follow. I think therefore we may expect most sympathetic consideration for anything we recommend.

2. In what directions can we increase the flow and speed up the efficient use of the weapons we supply? What is the present state of the communications and what measures should be taken to reduce any congestion on them? What measures should be taken to make sure that the equipment is properly handled by our Ally? We have

Wiedergabe verschiedener Quellen

ANNEX (5).

AGREED CONCLUSIONS OF THE ANGLO-TURKISH MILITARY
CONFERENCES HELD AT ADANA ON JANUARY 30 AND 31, 1943.

IT is agreed —

I. — That the Turkish Military Representatives will furnish the British Military Representatives with lists of the Naval, Military and Air equipment required by the Turkish Forces. These lists will show —

- (i) Equipment already demanded but not yet delivered;
- (ii) New requests;

and will indicate for each class of equipment the order of priority to be attached to each item. These lists will be examined by the British with a view to supplying as quickly as possible such equipment as can be made available.

II. — That the British authorities will examine the possibility of supplying merchant vessels for transfer to the Turkish flag. These vessels would be used to convey munitions and other supplies from Egyptian ports to Turkey. The Turkish authorities will furnish a statement of the type and tonnage of ships required.

III. — That in view of the urgent necessity of increasing the power of the Turkish military authorities to receive modern equipment, the Turkish General Staff will prepare a scheme for the reception, utilisation and maintenance of such equipment. This scheme will be implemented in conjunction with G.H.Q., Middle East. The British military authorities will also undertake to train Turkish personnel in British schools and to receive Turkish officers and men for attachment to Armoured Divisions and other specialised units, and will submit proposals to the Turkish General Staff. All these matters will be the subject of direct discussion between the Turkish General Staff and the British Service attachés at Ankara.

IV. — That British Staff Officers will proceed forthwith to Ankara to undertake, in collaboration with the Turkish General Staff, a study of the form and quantity of support which transportation facilities will enable the British to send to Turkey in the event of the latter being drawn into the war. The Terms of Reference of this study will be as follows: —

The British and Turkish Staffs will prepare a plan for the movement and subsequent maintenance of British forces into Turkey in the event of Turkey being drawn into the war. The plan should show for each month in 1943 the size and nature of these forces. In order to draw up this plan, the following facts will need to be established: —

- (i) the present capacity of the ports, railways and roads available for the move of the forces, having regard to the requirements of the Turkish armed forces and of the civil population;
- (ii) the increase in this available capacity which could be secured by a programme of development of the means of communication, the dumping of supplies, the construction and improvement of airfields and the provision of technical assistance and material;
- (iii) assuming that the programme in (ii) above is carried out, the resultant available capacity, month by month, throughout the year;
- (iv) given the resultant capacity, the composition of the land and air forces to be provided.

V. — That the above plan, when made, will be kept continually up to date.

Anhang

VI.—That since the air plans for the support of Turkey are relatively well advanced, British Staff Officers should proceed as soon as possible to Ankara to complete, in consultation with the Turkish General Staff, the joint operational plan.

Adana, January 31, 1943.

Cab. 66/34: W. P. (43) 64/1943

G.

MOST IMMEDIATE.

IZ. 4814

T.O.O. 182035Z

T.O.R. 182140Z

From: Mideast

To: Air Ministry and Freedom, Algiers

Repeated M.A. Ankara.

CC 390

18th December, 1943.

Following for British Chiefs of Staff and General Eisenhower repeated M.A. Ankara for information Ambassador from Commanders-in-Chief.

Reference CC/359 para. 2.

Following is position regarding Turkish demands for equipment:

Serial	Type of Equipmt.	Amount demanded by Turks	Available in Mideast up to 31/3/44	Remarks
1	Sherman tanks	500	110	Nil
2	Lorries Tractors etc.	9000	2400	Continue at 800 per month
3	Guns	486	362	Nil
4	Bishop (SP)	60	26	Nil
5	40 mm. Bofors	470	290	Nil
6	A.Tk. guns	1000	1000	Nil
7	Petrol and oil	13 400 tons	13 400 tons	In containers
8	Misc. sig. equipment	500 tons	250 tons	Mostly cable available no wireless
9	S.A.A.	130 million	65 million	Partly at expense Mideast reserve
10	Light machine guns	2000	Nil	Nil
11	Med. machine guns	1500	Nil	Nil
12	T.M.G.	10 000	10 000	Only available at expense now scale laid down for Brit. F.M.N.S.

Wiedergabe verschiedener Quellen

Serial	Type of Equipt.	Amount demanded by Turks	Available in Mideast up to 31/3/44	Remarks
13	Hand Grenades	1 000 000	75 000	Italian stocks
14	A/Tk. bombs	230 000	20 000	Nil
15	A/Tk. mines	400 000	400 000	Nil
16	Spitfires	216	Nil	Allotment as in OZ. 4112 para. 8
17	Mitchells (light bombers)	48	Nil	Allotment as in OZ. 4112 para. 8
18	Mosquitoes (Recces)	36	Nil	Allotment as in OZ. 4112 para. 8
19	Aviation petrol	53 400 tons	3600 tons	Column D represents 4 months estimated needs
20	Bombs and ammo.	23 000 tons	8000 tons	Column D represents 9 months estimated needs
21	Various construcional stores	2500 tons	Nil	Details not known

Public Record Office
FO 371, Political, Southern, Turkey Vol. 37478, 1943
R 18456/55/G 44

H.

Extracts from Records of meeting at Moscow October 9th to 17th, 1944, concerning Turkey.

VI.

(1) *Meeting on 9th October at 10 p. m.*

THE PRIME MINISTER declared that Bulgaria owed more to Russia than to any other country. He said that in Roumania Britain had been a spectator. In Bulgaria she had to be a little more than a spectator.

M. MOLOTOV asked whether the Turkish question related to this matter.

THE PRIME MINISTER replied that he had not touched upon Turkey. He was only saying what was in his mind. He was glad to see how near it was to the Russian mind.

M. MOLOTOV remarked that the Convention of Montreux still remained.

THE PRIME MINISTER said that was a Turkish question and not a Bulgarian.

MARSHAL STALIN replied that Turkey was also a Balkan country. According to the Convention of Montreux Japan had as much right as Russia. Everything had been adjusted to the League of Nations and the League of Nations no longer existed. If Turkey were threatened she could close the Straits and Turkey herself had to decide

Gnkur. Bşk. (III. Şube) (4) Kısım

11-214

Ş. Kayıt No.	Müvafık olan ve Günümeç	Beyaz eden ve Günümeç	Karşılaşılacak ve Günümeç	İşlemler
20141	21-Nisan-943 F.Kayabali	N.Ergüven		D. <i>[Signature]</i> 21-4-943
Dosyası	Öz: Orgeneral Wilson ile Ankarada yapılan müzakereler H.			

Yazıldığı makam : Yüksek Başvekâlete
Hariciye vekâletine

1- Yüksek müfettişleri üzerine Türkiye'ye gelerek Genelkurmayla müzakerelerde bulunan İngiliz Ortakark kuvvetleri Baş komutanı Orgeneral Wilson ile Genelkurmayda atıdaki günlerde müzakerelerde bulunulmuştur :

1. Müzakereler: 16-Nis.-943 Salı günü öğleden sonra saat: 15,30 - 17

2. Müzakereler: 17-Nis.-943 Çarşamba günü öğleden önce saat: 10,30-12

3. Müzakereler: 19-Nis.-943 Pazartesi günü öğleden sonra saat: 15,30-17

2- Birinci müzakerede görüşmeler :

a)- Orgeneral Wilson tayyare defii silâhlarına kullanacak eleman kısa zamanda yetiştirilmesi ve icap ederse Lisira kendi mekteplerinde yetiştirilmek üzere lüzumlu eğitimin gönderilmesini ,Zonguldak bölgesine ayrıca çakılı tayyare defii bataryanın konulmasını teklif etmiştir. Kendisine verilen cevabda; Türk mektep ve talimâhlarında tayyare defii personeli yetiştirilmekte olduğu ve İngiliz mekteplerine de subay ve Erbaş gönderilmesi hususundaki teklifin memnuniyetle kabul edileceği, Zonguldak bölgesine çakılı tayyare defii topu da konacağı bildirilmiştir.

Bize tayyare defii atışları için fazla miktarda mang takımı ile tayyare verilmesi istenilmiş; tetkik edip vereceklerini söyledikleri.

b)- Orgeneral Wilson; Adana müzakereleri nasibince bir muhasama halinde Türkiye'ye gelecek yardım kuvvetlerinden iki zırhlı Tümenin ; İskair yolu açılmadan önce getirileneyeceği ve binaenaleyh bu yolun çabuk açılabilmesi için İngilizler cemuptaki İtalyan adalarını zabtederken Türklerin de Yunan adalarını işgal etmeleri hususunun plânlaştırılmasını teklif etmiştir. Kendilerine verilen cevabda ; Türkiye bir taarruza uğramadıkça harba giremeyeceği ve bir muhasama halinde ise ; Bu ada-

Dosyasına bağlanacak yer.

İlişigi

Gnkur. Arşiv Bölümü 20 Ocak 1994 gün
Arşiv Bölümü 3207-3-921
Arşiv Bölümü
Tasniif Daire

[Signature]

Gnkur. Bşk. (III. Şube) ( ) Kısım

11-215

Ş. Kayıt No.	Müavette yapılan ve Günülemeç	Hayat eden ve Günülemeç	Karşılaştırılan ve Günülemeç	Gönderildiği Günülemeç
Dosyası	Özü:			
<p>Yazıldığı makam : - 2 →</p> <p>ların zaptı için bize askeri mukavele mucibince denizden ve havadan yardım etmek lüzumu tobarız ettirilmiş ve nihayet Orjeneral Wilson bu adaların zaptında cunctan bağlanarak gımale doğru gıvileceğini bildirmiştir.</p> <p>Tarafımızca; bunun böyle olabileceği ve fakat bu hususun hükmete ait bir mesele olduğu ve bunun hükümetçe karar verildikten sonra plânlaştırılabileceği kendilerine bildirmemiştir.</p> <p>3- İkinci mazeretde görülmüşler :</p> <p>a)-Orjeneral Wilson Trakya'ya ait hareket plânına temas ederek ; düşman Çatalca ve Demirköprü mevzilerine taarruz ederken, bunlara inha etmek için Trakya'nın Karadeniz ve Ege denizindeki kıyılarıyla Karadeniz denizi gıval kıyılarına icubunda tanklarla beraber bir çıkarma yapmak bakımından buralarda gerekli keşiflerin şimdiden yapılmasını ve havadan fotoğraflarının alınmasını teklif etmiştir.</p> <p>Buna verilen cevaptan; kıyıların keşifleri evvelce yapılmış olduğundan bu hususta icap eden malumatın Genelkurmayda mevcut olduğu ve binaen aleyh Türkiye harece girdikten sonra bu malumatın istifade edilebileceği, bize esasen istenilmiş olan fotoğrafların verildiği takdirde bu sahaların yeni fotoğraflarının tarafımızdan alınacağı ve noksan görülen hususların ikmal edileceği bildirilmiştir.</p> <p>Tank kütüphaneleriyle müsterek çıkarma hareketinde mütehasıs bir İngiliz subayının Ankaraya sivil olarak gelip bu hususları Türk Genelkurmayı ile görüşmesi teklifleri kabul olmuştur.</p> <p>b)-Düşmanı Trakya'da inha bakımından yapılacak bir hareket için Orjeneral Wilsona tarafımızdan atıdaki teklifte bulunulmuştur; Trakya'dan bir düşman taarruzu halinde; darılharaktın vaziyetine</p>				

Gnkur. Bşk. (III. Şube) ( ) Kısım

11-217

Ş. Kayıt No.	Müvelde yapan ve Gönlemeç	Beyaz eden ve Gönlemeç	Karşılaştıran ve Gönlemeç	Gönderildiği Gönlemeç
Dosyası	Özü:			

Yazıldığı makam : - 4 -

d)- Bir muhasama halinde irtibat ve muhabere hususları ile ehliyetli tercemanların temini genel olarak mütalâa olunmuş ve fakat bu husus Ankarada müzakere halinde bulunan teknik komisyonun mesaisi neticesine bırakılmıştır. Ehliyetli tercemanların tarafımızdan temin edileceği bildirilmiştir.

4- Üçüncü müzakerede görülgülenler :

Orgeneral Wilson; bir muhasama halinde Türkiyeye gelecek İngiliz kuvvetlerine emir ve komuta tarzını bahis mevzuu ederik bu hususdaki İngiliz noktayı nazarını izah etmiş ve bazı esaslar müzakere olunmuş ise de bunların evvel emirde hükümetlere arzı tekrarrür etmiştir.

Orgeneral Wilson; bu hususlar hakkındaki İngiliz noktayınazarını Türk hükümetine bildirilmek üzere Mısırdan göndereceklerini söylemişlerdir. Bu teklif gelince ; Genelkurmayın teklifleri ile birlikte yüksek makamlarına sunulacağını ve alınacak emre göre teferruatının tanzim olunacağını saygılarımla arz ederim.

5- Yüksek Başvekâlete ve Hariciye vekâletine arz edilmiştir.

Genelkurmay Başkanı

Mareşal

Dosyasına bağlanacak yer.

İlişgi

21/10
İ. Öztoprak
İ. Öztoprak

U
K